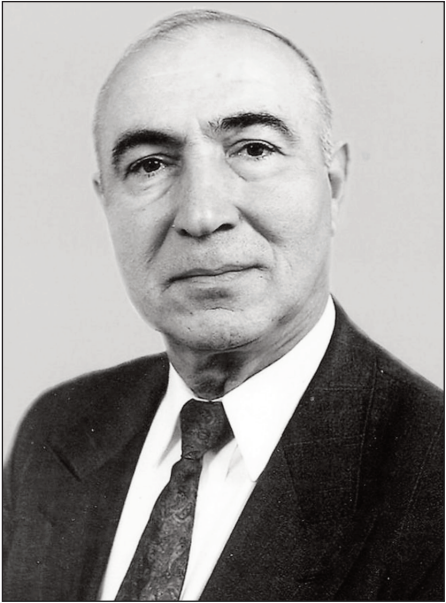

BƏDİİ TƏSVİR VƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİ ƏSASLI TƏDQIQATDA

Şəddad CƏFƏROV,
Azərbaycan Yazıçılar və
Jurnalistlər Birliklərinin üzvü,
iqtisadiyyat elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru.

Tədqiqatçı-şair Elşad Səfərli və tədqiqatçı Könül Bayramovanın müəllifliyi ilə "Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin tədrisi" adlı dərs vəsaiti "Gənclik" nəşriyyatı tərəfindən bu günlərdə çap edilib.

Dəyərli dərs vəsaitinin qabarıq praktik əhəmiyyəti elə tədqiqatın adından da görünür. Həqiqətən ədəbiyyat yönümlü, filoloji istiqamətdə fəaliyyət göstərən tədris ocaqlarında bədii təsvirin mahiyyəti həmişə diqqətdə olur, ümumiyyətlə, bədii təsvirdə fadə vasitələri xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən öyrənilməlidir. Bu öyrənilmə prosesi də heç şübhəsiz, tədrisdən keçir. Bütün hallarda bədii təsvir və ifadə vasitələrini öyrənmədən, dərk etmədən bədii əsərin özünü də axıracan qavramaq mümkün deyil.

Bu mənada tədqiqatçılar E.Səfərli və K.Bayramova, şübhəsiz, böyük zəhmət bahasına çox dəyərli bir vəsaiti ərsəyə gətiriblər. Kitabın annotasiyasında tədqiqatın xarakteri, istiqamətləri çox aydın göstərilib: "Dərs vəsaitində tədrisi istiqamətdə az tədqiq edilən bir sahənin - bədii təsvir və ifadə vasitələrinin metodikası məsələlərinin şərhinə, nəzəri izahına ətraflı şəkildə toxunulmuş, həmçinin, orta əsr mənbələrində ədəbiyyat nəzəriyyəsi element və anlayışlarından istifadənin tarixi kökləri araşdırılmışdır. Bu aspektdə bəzi ilkin ədəbiyyat dərslərində yer almış bədii təsvir və ifadə vasitələrinin rolu məsələləri işıqlandırılmışdır. Dərs vəsaiti tədris-metodik materialın təcrübə şərhilə yanaşı müvafiq nəzəri elementləri problemlərin elmi izahını araşdırma kontekstində özündə müstəqil ehtiva etdiyinə görə, həm də monoqrafik tədqiqat xarakterlidir". Bu qeydlər oxucuya tədqiqatın mahiyyəti haqqında kifayət qədər məlumat verir. Ancaq buna baxmayaraq, biz tədqiqat əsərinin mahiyyətini daha aydın təqdim edəcək nüanslara da diqqəti cəlb etmək istərdik. Bəri başdan deyək ki, tədqiqat əsəri girişdən, üç fəsildən və nəticədən ibarətdir. Müəlliflər istifadə etdikləri ədəbiyyat haqqında da məlumat verirlər.

Girişdə müəlliflər ədəbiyyat haqqında özünəxas bir mülahizə ilə oxucuları tanış edirlər: "Ədəbiyyat insanı zənginləşdirən, onun əxlaqi təbiətini formalaşdıraraq əqli-idraki və mənəvi vasitədir". Mülahizə orijinal ifadə tərzinə

görə diqqəti cəlb edir. Tədqiqat əsərində birinci fəsil "Ədəbiyyat dərslərində ədəbiyyat nəzəriyyəsi materiallarının tədrisi tarixi"inə həsr olunub. Bu fəsildə "Ədəbiyyat tədrisinin tarixinə qısa bir nəzər: Ədəbi-nəzəri mənbələrdə ədəbiyyat nəzəriyyəsi məsələləri" araşdırılır. Sonra dəyərli ədəbi mənbələrə diqqət göstərilir: "Y.Xoylunun "Tənvir" təzkirəsində bədii əsərlərdə məcazların rolu haqqında və R.Əfəndiyevin "Bəsürətül-ətfal" dərslərində ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair mülahizələr" diqqəti cəlb edir. Ona görə ki, müəlliflər çox dəyərli tarixi-ədəbi faktlar əsasında fikirlərini şərh edirlər.

Tədqiqat əsərinin ikinci fəsildə "Bədii təsvir vasitələrinin ədəbiyyatşünaslıq baxımından tədrisi metodikası" şərh olunur. Bu fəsil iki bölümdən ibarətdir. Birinci bölümdə "Bədii təsvir vasitələrinin V-IX və X-XI siniflərin ədəbiyyat dərslərində öyrədilməsinin nəzəri problemləri" araşdırılır.

Maraqlı fikir və mülahizələr ədəbiyyat tariximizin faktları əsasında şərh olunur. Müəlliflər yeri gəldikcə ədəbiyyat və poeziya haqqında emosional düşüncələrə də yer ayırır, oxucu marağını təmin edəcək üsluba güvənirlər: "Əsl poeziyanın təməlinə fikir zənginliyi, mükəmməl müəllif ideyası və böyük sənətkarlıq səriştəsi durur. Məcəzalar sistemi sadalanan keyfiyyətlərin təcəssümündə, bəlkə də, ən mühüm rola malikdir. Çünki bədii əsərdə işlənmiş metafora, təşbeh, epitet və sair məcaz növləri məhz mövzunun, ideyanın açılışına xidmət edir, həmçinin öz funksiyalarını yerinə yetirərək əsl söz sənətkarının, həm də sənətkarlıq göstəricisinə çevrilmiş olurlar". Müəlliflər söz sənətilə məşğul olan müəllifləri - yəni sənətkarları özlərinə xas ifadə imkanları ilə dəyərləndirirlər. Məndə araya gələn məntiq bunu deyir ki, demək, əsl sənətkar bədii təsvir və ifadə vasitələrindən yerinə görə və dəqiq istifadə edə bilən müəllifdir. Hətta müəlliflər yeri gəldikcə, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin fikir və düşüncələrinə də söykənirlər: "Bu xüsusda tədqiqatçı İ.Əbilov yazır: "Dünyanın qüdrətli yenilikçi şairləri E.Verxarn, Ü.Uitmen, H.Heyne, V.Mayakovski, N.Hikmət və başqalarının işlətdiyi orijinal təşbehlər ona görə oxucularda dərin maraq oyadır ki, onlar sözü bədii vasitəyə çevirməyi bacarmış və bunu sənətkarlıqla yerinə görə münasib məqamda işləmişlər". Görkəmli elm və ədəbiyyat xadimi İ.Əbilovun düşüncələrinin yazıya gətirilməsi müəlliflərin mülahizələrinə güvənləndirici xarakter verir. Çünki dünya ədəbiyyatının böyük simalarının bədii təsvir və ifadə vasitələrinə münasibəti bu qeydlərdə də öz əksini tapır.

İkinci fəsilin ikinci bölümündə "Bədii təsvir vasitələri və bədii mətnin dərk"ində onların təhlili üsulları tədqiqata cəlb edilir. Müəlliflər bu mövzunu xüsusi diqqətlə işləyirlər. Burada müəllimlərə, tədris işçilərinə tövsiyə xarakterli maraqlı məqamlar var: "Şagirdlərə izah etmək lazımdır ki, dili yalnız işlənilən sözlərin sayını artırmaqla deyil, eyni zamanda sözlərin mənasını genişləndirmək yolu ilə də zənginləşdirmək olur. Ayrı-ayrı cümlələrdə işlənən eyni söz mətnəndən asılı olaraq müxtəlif mənə verə bilər. Məsələn, "baş" sözü mətn içərisində işlənilən başqa sözlərlə əlaqədar olaraq bir sıra mənə ifadə edə bilər; baş mühəndis, baş çıxarmaq, baş öymək, baş qaldırmaq, baş vermək, başa

çıxmaq və s.". Bu mətnin özündən də görüldüyü kimi, müəlliflər Azərbaycan dilinin geniş imkanlarından istifadə ilə bədii təsvir və ifadə vasitələrini öyrətməyin əsas yollarını praktik olaraq öyrədiciyə çatdırmağa çalışırlar.

Tədqiqatdakı üçüncü fəsildə "Bədii ifadə vasitələri obrazlı dilin tərkib hissəsi kimi" problem araşdırılır. Bu fəsil də iki bölümdən ibarətdir. Birinci bölümə "Bədii ifadə vasitələrinin ədəbiyyatşünaslıq baxımından tədqiqi və təhlili məsələsinə diqqət yönəldilir. Bu bölümə ifadə vasitələri haqqında məlumat verilir, bədii sual diqqətə çəkilir, bədii təzadə münasibət bildirilir, mübaligə və digər ifadə vasitələrinə diqqət yönəldilir, ədəbi faktlar əsasında oxucuya anlaşılan düşüncələrlə təsir göstərilir. "İnversiya", "təfrit", "litota" kimi terminlərlə ifadə olunan bədii təsvir və ifadə vasitələri şərh olunur: "Mübaligənin əksi olan ifadə vasitələrindən də bədii ədəbiyyatda istifadə olunur ki, buna ədəbiyyatşünaslıqda litota deyilir. Litota mübaligənin həyatı əşyanı böyütmənin və şişirtmənin əksidir. Yəni

dərslərində Nəsiminin sənətkarlığından bəhs edəndə aşağıdakı maraqlı litota nümunəsini misal çəkir:

Füzulidə də mükəmməl litota nümunələri digər təsvir və ifadə üsullarından heç də az deyildir. Diqqət yetirdikdə, hətta onun bədii qeydlərində bir neçə ifadə vasitəsinə müəyyənləşdirilmək mümkündür. Fikrimizin təsdiqedicisi izahı üçün belə bir nümunəyə müraciət edək:

Beytin izahı belədir: Bu dərslər ki, mənim vardır, onu dəvənin başına qoyasan, kafirlər cəhənnəmdən çıxar, əzəh əhli əziyyətdən qurtarıb sevinər. Beytdə ifadə olunan fikrin mübaligə əsasında daha təsirli effekt verməsi şübhəsizdir. Və şairin dərslərində, həqiqətən də böyüklüyünün göstəricisi ifadə vasitəsi kimi mübaligədir. Bu məqamda bir məsələni qabartmaq bizcə yerinə düşər. Bildiyimiz kimi, H.Araslının da doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, Füzulinin əsərində bəzən mövzu və məzmunun daha dolğun, ətraflı verilməsində, dürüst dərkində onun həyatdan, tarixdən rəvayət və əfsanələrdən meydana gələn bədii təsvir və ifadə vasitələri əhəmiyyətli rol oynayır". Bu, bir qədər də uzun mətn tədqiqatın dili, praktik əhəmiyyəti haqqında kifayət qədər təsəvvür yaradır. Üçüncü fəsilin ikinci bölümü "Bədii üslubda poetik fiqurlar və obrazlılığın digər ifadə vasitələri" adlanır. Müəlliflər bu fəsildə qeyd edirlər ki: "Bədii üslubda əsas yer tutan poetik fiqurlar məcazlar sisteminin əsasını təşkil etməklə yanaşı, həm də bir növ məcazların komponent üsulları, tərkib modullarıdır". Əlbəttə, müəlliflərin fiqur mahiyyətinə münasibətləri, eləcə də yazıda bədii mətnə həmcinslilik, antonimlər, atalar sözü və məsəllər, alleqorik ifadələr, aforizmlər, oksimoron, poetizmlər və s. haqqında mülahizələri həm elmi, həm də praktik əhəmiyyət daşıyır.

Müəlliflər monoqrafiyaya - bu dəyərli elmi əsərə çox mükəmməl nəticə də yazıblar. Elmi tədqiqatın gəldiyi nəticələri müəlliflər on maddədə əks etdiriblər. Və nəhayət, müəlliflərin belə bir fikrini nəticədən nəticə kimi oxuculara çatdırmağı özümüzə borc bildik: "Kimə aydın deyildir ki, ədəbiyyat bütün elmlərə açardır; bu asarla elmin sərt qanunlarından hətta bir kövrəklik tapmaq olar". Müəlliflərin bu düşüncəsi ədəbiyyatla cəmiyyət arasındakı əbədi və qırılmaz bağlılığın mahiyyətini ifadə edir.

Tədqiqatçılar E.Səfərli və K.Bayramova öz tədqiqatları ilə çoxsaylı ədəbiyyat adamlarına və ədəbiyyatı tədris edən müəllimlərə çox dəyərli bir töhfə vermişlər. Biz də öz tərəfimizdən bu kitabın araya-ərsəyə gəlməsində mənəvi yardımçı olan redaktor, filologiya elmləri namizədi, dosent Kamran Kazımova, elmi redaktor, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Nadir Məmmədliyə, o cümlədən rəyçilər professor Məhəmmədli Mustafayevə, filologiya elmləri doktoru Nailə Muradəliyevaya, dosent Mirhüseyn Abbasa xüsusi təşəkkürlərimizi bildiririk. Çünki belə bir tədqiqat əsərinin araya-ərsəyə gəlməsində mənəvi dəstəyin əvəzsiz rolu var.

Müəlliflərə uğurlar arzulayırıq.

predmetin həcmcə, miqyasca kiçildilməsinin bədii təsviridir. Yunan sözü olub litota - kiçiltmək, əhəmiyyətsizləşdirmək mənasını bildirir. Klassik ədəbi-nəzəri mənbələrdə isə daha çox təfrit istilahi ilə tanınmışdır. Yazıçı, yaxud şair müəyyən hadisəni, əşyanı sətrin ideyasına uyğun, əslində, olduğundan zəif miqyasca kiçildilmiş şəkildə nəzərə çatdırır. Və situasiya, vəziyyət, mənzərə haqqında dolğun təsəvvür yaradır. Məsələn, şagirdlərin nəzərinə S.Vurğunun məktəbdə tədris edilən "Vaqif" pyesində Eldarın dəstəsinin məğlubedilməzliyini, güncü göstərmək üçün aşağıdakı maraqlı litota nümunəsini diqqətə çatdırmaq məqsədəmüvafiq olar.

Bu parçada şair Eldarın dəstəsinin Qacar ordusunu sərçə kimi qırdığını deməklə bədii ifadə vasitəsi litota yaratmışdır". Müəlliflər yeri gəldikcə ədəbiyyat tarixi ilə bağlı mənbələrə də istinad edirlər. Bu baxımdan Nəsimi ilə bağlı məqam da diqqəti cəlb edir: "Tədqiqatçı Y.Babayev "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər)"